

Inleiding: Klinische psychotherapie tussen wetenschap en kunst(*)

Mark Kinet

Knowing more about tigers doesn't make them less dangerous.

(in: Mededelingen/Communications Belgische School voor Psychoanalyse 2004/2, 38, p. 50-54)

In 1792, drie jaar na de Franse Revolutie, ontdeed Philippe Pinel, hoofdgeneesheer te Bicêtre, de krankzinnigen van de Salpêtrière van hun kettingen. Begin 1800 bracht de Gentse psychiater Dr. Guislain de krankzinnigen over van de Gerard de Duivelsteen gevangenis naar de toen hypermoderne en nog steeds naar hem genoemde instelling. Het waren historische tijden, waarin de psychiatrie in zekere zin werd geboren.

Na een eerste periode van voor-wetenschappelijke *traitement moral* binnen het asiel is de psychiatrie in de loop van de 19^e eeuw geadopteerd door de geneeskunde. De geneeskunde is een toegepaste natuurwetenschap, dit wil zeggen ze wil haar proefondervindelijk opgedane kennis toepassen om ziekten te genezen, lijden te verzachten enz.

Met 'wetenschap' wordt dan een bepaalde vorm van weten bedoeld, gekenmerkt door een geheel van kennis dat is georganiseerd door een samenhangende en ordelijke combinatie van fundamentele concepten. Dit kennisgeheel biedt een verklaring voor empirisch vastgestelde verschijnselen. Deze verschijnselen zijn voorwerp van mogelijke experimenten en er wordt op consequente wijze een methode gehanteerd die deze verschijnselen begrijpelijk en toetsbaar maakt bij gecontroleerde reproductie. Deze wetenschapsopvatting is kenmerkend voor een rationeel experimentalisme dat in deze 19^e eeuw dominant was.

Het wetenschappelijk statuut van de psychiatrie is altijd (zowel binnen als buiten de medische wereld) twijfelachtig gebleven. We denken aan het grapje over de chirurg, de internist en de psychiater. De chirurg weet alles en doet alles, de internist weet alles en doet niets, de psychiater weet niets en doet niets.

Einde 19^e eeuw heeft Dilthey het onderscheid tussen de mens- en de natuurwetenschappen vooropgesteld. De psychiatrie zit noodzakelijkerwijs en niet al te comfortabel te paard op deze twee. In de natuurwetenschappen is het juiste, het exacte de maatstaf. In een puntige formulering van Lacan gaat het er dan om het meetbare binnen te brengen in het Reële.

Maar met Harry Mülisch kunnen we ons afvragen hoe we bijvoorbeeld zo iets als de Holocaust het best kunnen bevatten. Door statistieken over zes miljoen gedode Joden of door het dagboek van dat ene meisje, Anne Frank. Door de logica van de grote getallen of door de particulariteit van $n = 1$.

Actuele wetenschappelijke ontwikkelingen, vooral uit de neurowetenschappen dragen bij tot toegenomen meetbaarheid en zichtbaarheid van het mentale. Dit valt bij veel geneesheren in de smaak. Zijn psychiatrie en a fortiori psychotherapie gekenmerkt door de kliniek van het oor, dan staat de geneeskundige kliniek nu eenmaal vooral in het teken van de blik. Nobelprijswinnaar en geheugenonderzoeker Eric Kandel roept psychiaters en psychoanalytici

(*)Inleiding studiedag Pittem 25.09.03. Actuele wetenschappelijke ontwikkelingen in hun relatie tot klinische psychotherapie.

op een nieuw intellectueel *framework* te putten uit recente neurobiologische inzichten. Het is een vriendelijke uitnodiging en als de psychiatrie er op in gaat zou zij met de grote mensen van de wetenschap aan tafel mogen zitten.

Het medisch model is uit op bemeestering en weten. Het streeft naar meetbaarheid. Na de tweede Wereldoorlog hebben steeds doeltreffender psychofarmaca in de psychiatrie hun intrede gedaan, waardoor niet alleen de patiënten beter worden maar waardoor bovendien de psychiater aan prestige heeft gewonnen. Voor de majeure psychiatrische as I stoornissen is er wereldwijd en *evidence-based* een hoge mate van farmacotherapeutische consensus. Er is een proliferatie van onderzoek en van *randomized controlled trials*. De machtige en kapitaalkrachtige farmaceutische industrie doet bij dit alles natuurlijk een grote duit in het zakje.

De gedragstherapie in haar voornamelijke gerichtheid op gedrag, op klachten en symptomen past nagenoeg naadloos in dit medisch model en haar onderzoeksmethodes. Zij kan kwantificeren, meten en scoren. Met Nobelprijswinnaar Pavlov als een van haar grondleggers geniet de gedragstherapie grote wetenschappelijke geloofwaardigheid. Al dan niet cognitieve gedragstherapie maakt dan ook allengs meer deel uit van heel wat *evidence-based* behandelingsprotocollen.

De psychoanalytische wereld hekelt wel eens het gebrek aan *psyche* in de gedragstherapie. U kent waarschijnlijk het grapje over de hond van Pavlov. Hoe die er prat op gaat dat *hij* de *laborant* geconditioneerd heeft. Gewoon door wat te zeveren als het belletje gaat heeft hij de laborant geleerd hem wat te eten te geven. Van Jan Callens, mijn collega voorzitter verneem ik dat naar het voorbeeld van Linehan binnen de gedragstherapie een oosterse *mindfulness* opgang maakt. En op het recente Praags congres zouden sommige sprekers zelfs heil gaan zoeken in de moraal. Maar wat voor *psyche* laten ze op die manier via de achterdeur binnen?

Klinische psychotherapie in engere zin is een vorm van toegepaste psychoanalyse. Psychopathologie wordt er opgevat als uitdrukking van de (ook vroegkinderlijke) levensgeschiedenis waarin zich bepaalde patronen herhalen. Doorleefd inzicht, mentalisatie, het ontdekkend bewerken van overdrachtsrelaties zijn (zoals in de kuur) aan de orde.

Tegen de achtergrond van voornoemde wetenschappelijke ontwikkelingen doen zich binnen de psychoanalytische wereld uiteenlopende tendensen voor. Voornamelijk de Engelstaligen of Anglo's trachten het voorbeeld van de psychiatrie en de gedragstherapie te volgen. Zij pogen actief nieuwe ideeën uit de neurowetenschappen te integreren. De *open-door review of outcome studies van de International Psychoanalytic Association* presenteert honderden studies die alle kritiek over onwetenschappelijkheid zou moeten doen verstommen. Een dubbelblind onderzoek van Bateman en Fonagy (dat jullie bij mijn referenties in de map vinden) over de superieure werkzaamheid van klinische psychotherapie bij persoonlijkheidsstoornissen heb ik onmiddellijk bij Schleiper laten inkaderen. Onder de leiding van Paul Verhaeghe en zijn medewerkers van de UG staat outcome onderzoek op onze Depressiekliniek in de steigers.

In tegenstelling tot de Anglo's benadrukken de Latino's (met de Lacanianen op kop) de alteriteit van de psychoanalyse t.o.v. de andere wetenschappen. Zij vinden dat de psychoanalyse zich vooral binnen de cultuur dient te manifesteren en haar eigen specificiteit geen geweld mag aandoen. Psychoanalytische ideeën nemen in deze taalgebieden binnen de

(*)Inleiding studiedag Pittem 25.09.03. Actuele wetenschappelijke ontwikkelingen in hun relatie tot klinische psychotherapie.

bredere cultuur een vaak opmerkelijke vlucht. Wetenschappelijk bewezen of niet, de psychoanalyse geniet er groot maatschappelijk aanzien.

Uit onze humaniora kennen we het grote verschil tussen de Franse en de Engelse cultuur. Er is het empirisme en het positivisme van de Anglo's dat zich weerspiegelt in de uitdrukking : 'I see'. Daartegenover staat dan het rationalisme en mathematisisme van de Latino's, het meer beschouwelijke 'je comprends'. De Fransen hebben bovendien nog enige *hautaine couleur locale*. We denken aan de fameuze en hilarische uitspraak: 'Du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas: le Pas de Calais.'

De wereldberoemde gedragstherapeut Eysenck heeft in 1965 het doodvonnis over de psychoanalyse als wetenschap uitgesproken. De vraag of psychoanalyse een wetenschap is hangt evenwel af van de definitie. Als wetenschap wordt gedefinieerd als kennis afkomstig van experimenten en meetbaarheid is de wetenschappelijkheid van psychoanalyse problematisch. Als wetenschap wordt gedefinieerd als een poging oorzakelijke verbanden tussen gebeurtenissen te leggen kan men zich afvragen of het begrip causaliteit kan toegepast worden op levende wezens met een bewustzijn. Voor sommige epistemologen vallen de aannames van de psychoanalyse niet te bevestigen noch te ontkennen en beantwoordt ze dan ook niet aan wetenschappelijke vereisten. Als we wetenschap definiëren als gesystematiseerde en geformuleerde kennis zou psychoanalyse dan weer wèl aanspraak kunnen maken op wetenschappelijke status. Psychoanalyse zou zich hoe dan ook eerder binnen de menswetenschappen situeren. Ze is voor sommigen meer te vergelijken met geschiedwetenschap dan met natuurkunde. Er is altijd een factor interpretatie. Maar aan de andere kant: hoe exact is nog de natuurkunde? Sinds 1927 met het onzekerheidsprincipe van Werner Heisenberg blijkt zelfs de fysica niet vrij van subjectiviteit en interpretatie.

En de Tsjechische wiskundige Kurt Gödel bewees in 1931 dat er in elke tak van de wiskunde stellingen zijn die nièt kunnen bewezen worden door middel van eigen regels en axioma's. In zijn cultboek 'Gödel, Escher, Bach' baseert Douglas Hofstädter zich o.a. op dit theorema van Gödel om aan te tonen dat artificiële intelligentie nooit de menselijke zal kunnen evenaren. Het lijken dan met name taal en betekenaar die *uitvindingen* mogelijk maken.

Voor Freud is psychoanalyse de wetenschap van het Onbewuste. Als onderzoeksmethode voor onbewuste processen leidt ze tot een theorie die een geheel van concepten en hypothesen in voortdurende ontwikkeling in zich verenigt. De rationaliteit van de psychoanalyse is verbonden met het feit dat ze het pragmatisch empirisme van een techniek overstijgt om uit de praktijk een methode en een theorie te distilleren.

Zoals u weet kwam Freud uit de hoek van de neuroanatomie, de neurofysiologie en de thermodynamica. Met zijn project voor een wetenschappelijke psychologie uit 1895 trachtte hij de psychologie binnen te leiden in het kader van de natuurwetenschappen. Hij hoopte dat de scheikunde ooit de stoffen zou isoleren welke gekoppeld zijn aan seksualiteit en neurose. Thermodynamische standpunten zijn terug te vinden in vele psychodynamische en drift-economische beschouwingen. In 1911 publiceerde hij samen met Alfred Einstein en Ernst Mach een manifest waarin hij opriep tot wetenschappelijk positivisme. Plaatste hij bovendien zijn ontdekking van het Onbewuste niet naast die van twee andere revolutionaire wetenschappers, nl. Copernicus en Darwin, die net als hij de mens in zijn narcisme raakten?

Freud was alleszins fervent aanhanger van een wetenschappelijke opvatting van de wereld, die hij beschouwde als een van de hoogste menselijke prestaties. Hij nam afstand van de

(*)Inleiding studiedag Pittem 25.09.03. Actuele wetenschappelijke ontwikkelingen in hun relatie tot klinische psychotherapie.

reactionaire krachten van de religie, van gefilosofeer, van onverifieerbare constructies en van medisch pragmatisme.

Hij had natuurlijk wel veel aandacht en respect voor de kunst (weze het absoluut niet voor die van zijn tijdgenoten). Hij flirtte met Leonardo da Vinci als *dè uomo universale*: kunstenaar, ontdekker, uitvinder en wetenschapper. Hij vond de psychoanalyse voor veel van haar inzichten schatplichtig aan dichters en andere kunstenaars.

Harry Mülisch stelt dat wetenschap de waarheid presenteert onder de vorm van abstractie. De veelheid van verschijnselen wordt uitgeklaard door het abstract-ene van bijv. theorie of algebraïsche formules. De kunst presenteert dan de waarheid onder zeer concrete vorm: het concreet-ene van Don Quichote, van Faust of van Othello.

In die zin zijn Freuds ziektegeschiedenissen pure kunst. Ze lezen als romans, waarbij de unieke particulariteit van zijn patiënten tot prototypische proporties wordt verheven. De woorden van René Char zijn hier zeker op Freud van toepassing: 'l'homme de science cherche des preuves, l'artiste cherche des traces'. De wetenschapper zoekt bewijzen, de kunstenaar zoekt sporen.

Freud gaf tenslotte in zijn Hoofdpijnen (1940) de psychoanalyse als wetenschap een speciaal statuut. Elke wetenschap is gebaseerd op observaties en experimenten die totstandkomen via het medium van ons psychisch apparaat. Maar de psychoanalyse *onderzoekt* nu precies dit psychisch apparaat en onderscheidt zich daardoor van de meeste andere wetenschappen. In tegenstelling tot de psychoanalyse ontkent de wetenschap volgens Lacan de symbolische dimensie van het menselijk leven en doet ze de mens zijn subjectiviteit vergeten. Hij vergelijkt de wetenschap met een volledig gerealiseerde paranoia, even totaliserend als een waansysteem.

In dit verband weze -o ironie- vermeld dat de psychoanalyse paradoxaal soms juist te grote wetenschappelijkheid wordt verweten. Dat meesters als Lacan en Bion streven naar een algebraïsche formulering is nochtans niet om te verduisteren maar om te verduidelijken. Ze geven de psychoanalyse op die manier een wetenschappelijke status, dragen bij tot transculturele overdraagbaarheid en ze voorkomen een verkeerd, want *intuïtief* begrip die woorden uit het algemeen taalgebruik kunnen teweegbrengen. Als een wiskundige formules schrijft op het bord om de baan van een vallende appel te berekenen lokt dit fascinatie uit. Men kan zich afvragen: waarom zouden de zaken der mensen doodeenvoudig zijn en waarom in godsnaam moet al het psychische als fast food door eenieders gezond verstand kunnen verteerd worden? Ook Einstein is toch de moeite, ook al wordt hij zelden begrepen door leerlingen uit het eerste studiejaar?

Terwijl Freud zich in belangrijke mate door de biologie liet inspireren problematiseert Lacan een al te naïeve extrapolatie van het psychische uit de biologie. Let wel: ook hij maakt talrijke vergelijkingen met concepten uit de biologie. M.b.t. het spiegelstadium heeft hij het over duiven en sprinkhanen en hij verwijst ook naar de mimicry van schaaldieren. Maar een al te onmiddellijke toepassing van biologische, ethologische of psychologische concepten is voor hem misleidend. Volgens hem dienen de Freudiaanse referenties naar deze wetenschappen ook eerder figuurlijk of metaforisch dan letterlijk te worden opgevat.

Hij hekelt een simpele reductie van het psychische tot het biologische. We moeten de *precieze* manier waarop de biologie ingrijpt op het psychische proberen te vatten.

Freud had zijn opvattingen geïmporteerd uit de toen overheersende natuurwetenschappen. Lacan putte zijn ideeën uit de latere ontwikkelingen binnen de wiskunde, de linguïstiek en andere geesteswetenschappen. Voor hem is er een scheiding tussen natuur en cultuur. Dit heeft enerzijds te maken met de verdeeldheid door de taal en de symbolische orde. De

(*)Inleiding studiedag Pittem 25.09.03. Actuele wetenschappelijke ontwikkelingen in hun relatie tot klinische psychotherapie.

vaderfunctie maakt het verschil tussen het imaginaire van de dieren en het symbolische dat zich hierop superponeert. Anderzijds zijn er het lustprincipe en de drift die onze zgn. aanpassing polymorf perverteren. Er is een denaturatie van het instinct. Het menselijk gedrag wordt niet gestuurd door instincten maar door complexen. Er is geen *natuurlijke* orde, geen lineair concept van de tijd, geen *rapport* noch synthese. Dit alles behoort tot het rijk van de kennis, de zelfkennis en de miskennis: de *connaissance*, de *me-* of de *mé-connaissance* van het imaginaire. Lacan wenst deze strikt te scheiden van het weten of *le savoir (de voir le ça?)*.

De wetenschap kenmerkt zich voor Lacan door een bepaalde verhouding tot dit weten en tot de waarheid. Ze heeft de neiging de waarheid te monopoliseren en te beschouwen als haar exclusief bezit. De wetenschap is nochtans zoals ook Freud reeds zei noch Heilig, noch catechismus, noch Evangelie. Wel sluit ze de toegang tot het weten door intuïtie af en volgt ze alleen het pad van de rationale, van de rede. Voor Lacan is de psychoanalyse gebaseerd op een rationele dialoog ook als de rede botst op de limiet van de waanzin. Hij zou zoals Polonius over Hamlet zeggen: *'though this be madness, yet there is method in it'*. Al is dit waanzin, toch zit er methode in.

In de *praktijk* zijn psychoanalyse en klinische psychotherapie nochtans te beschouwen als kunst en als kunde, ook al hebben ze dan een volgens een bon mot van Lacan een wetenschappelijke *roeping*. Sommigen zien trouwens de psychoanalyse zoàls kunst als iets wat wel kan worden doorgegeven maar niet onderwezen. Psychoanalyse zou volgens hen ontsnappen aan de criteria van objectiviteit waarop wetenschap en onderwijs zijn gebaseerd. De ernstige psychopathologie die in klinische psychotherapie wordt bewerkt confronteert patiënt en hulpverlener met de rand en de afgrond. Persoonlijkheidsstoornissen, toxicomanie, psychosen, trauma enz. leiden ons ver van het openbaar wegdek naar jungle, moeras en braakland. Het is het domein van het ondenkbare, ondraaglijke, onvatbare waar in Bioniaanse woorden wilde gedachten moeten getemd worden. Het domein ook waar de patiënt op zoek kan gaan naar de particuliere waarheid omtrent zijn eigen drift en verlangen. Een waarheid die geconstrueerd en gereconstrueerd wordt in het dialectisch proces van de therapie. Een waarheid die dikwijls niet mooi is en soms verre van weldadig.

Volgens Rudi Vermote zijn niet één maar twee houdingen mogelijk tgo. het raadsel van de sfinx en mutatis mutandis ook tgo. het raadsel van onze patiënten: een intuïtieve en een rationale, een poëtisch-mystieke en een wetenschappelijk-veroverende. De een kunnen we moederlijk noemen. Ze is meer gericht op ervaring en zijn. De ander is dan vaderlijk en meer op bemeestering en weten toegespitst. Alleszins schiet in de kliniek het loutere weten tekort. Knowing more about tigers doesn't make them less dangerous. Meer weten over tijgers maakt ze niet minder gevaarlijk. De psychotherapeut heeft dan iets van de paardenfluisteraar. Ik stel voor dat we hem een *tijgerfluisteraar* noemen.

Aan een zeer ernstig en hardnekkig automutulerende traumapatiënte die nauwelijks tot spreken kwam citeerde ik bij mijn dagelijks bezoek een fragment van een kinderliedje. 'Help mij, help mij uit de nood. Want de jager schiet mij dood.' Gevolg was wat Stern noemt *a moment of meeting*. Bleek dat zijzelf immers ook in die termen dacht. Aan u te beoordelen of zo'n uitspraak eerder bij kunst of bij wetenschap thuishoort. Zelf denk ik bij allebei. Maar vandaag geven wij graag aan de laatsten het woord.

(*)Inleiding studiedag Pittem 25.09.03. Actuele wetenschappelijke ontwikkelingen in hun relatie tot klinische psychotherapie.

Bateman A, Fonagy P (1999), Effectiveness of partial hospitalization in the treatment of borderline personality disorder: a randomized controlled trial. *Am J Psychiatry* 156(10):1563-1569.

Bateman AW, Fonagy P (2000), Effectiveness of psychotherapeutic treatment of personality disorder. *Br J Psychiatry* 177:138-143.

Bateman A, Fonagy P (2001), Treatment of borderline personality disorder with psychoanalytically oriented partial hospitalization: an 18-month follow-up. *Am J Psychiatry* 158(1):36-42.

Green A (1995), *La causalité psychique, entre nature et culture*. Paris: Odile Jacob.

Kandel E (1999), Biology and the future of psychoanalysis : a new intellectual framework for psychiatry revisited. *Am J Psychiatry* 156(8): 505-524.

Mülisch, H. (1984), Het Ene. In: *de Zuilen van Hercules*. Amsterdam: Bezige Bij (1990).

Vermote R (1994), Le mythe d'Oedipe à la lumière du sphinx. *Revue Belge de Psychanalyse*, 24, 29-42.

Vestdijk, S. (1960), *De glanzende kiemcel*. Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar.